

ОЦІНКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ СКЛАДОВОЇ АГРАРНОГО СЕКТОРА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В.І. Криленко, кандидат економічних наук, доцент

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Стаття присвячена дослідженню питань теоретичного та прикладного характеру щодо оцінки сільськогосподарської складової аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки України. Здійснено аналіз окремих ризиків сільськогосподарської складової аграрного сектора економіки України в контексті їх впливу на економічну безпеку держави.

Ключові слова: *аграрний сектор, економічна безпека, ризики та загрози, сфера рослинництва, коефіцієнт варіації.*

Постановка проблеми. Розвиток економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що дозволить забезпечити економічну безпеку країни. Вагома роль аграрного сектора в забезпеченні економічної безпеки держави, визнана практично всіма розвинутими державами, до цих пір в Україні недооцінюється. Виробництво сільськогосподарської продукції займає першорядне місце в українському аграрному секторі. Будь-яке реформування, особливо такого важливого сектора економіки як аграрний, неминуче призводить до підвищення ризиків та загроз у сільськогосподарській складовій аграрного сектора. Тому виникає необхідність проведення оцінки стану сільськогосподарської складової аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічної безпеки досліджували такі вітчизняні вчені, як М. Єрмошенко [1], Я. Жаліло [2], А. Пастернак-Таранушенко [3] та ін. Проте оцінка ризиків та загроз економічної безпеки в аграрній сфері та у сфері сільського господарства зокрема розглядаються опосередковано, що й обумовило актуальність і необхідність подальшого розгляду питань аналізу сільськогосподарської складової аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки України.

© Криленко В.І., 2014

Метою статті є дослідження питань теоретичного та прикладного характеру щодо оцінки сільськогосподарської складової аграрного сектора у забезпеченні економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Для національної економіки аграрний сектор є важливим сектором для гарантування економічної безпеки. Він об'єднує різні види економічної діяльності з виробництва сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставки їх до кінцевого споживача. В аграрному секторі формується значна частина ВВП. Виробництво сільськогосподарської продукції, природно, посідає центральне місце в українському аграрному секторі. Післякризове відновлення економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що дозволить забезпечити економічну безпеку країни.

Останнім часом відбувається зменшення посівних площ сільськогосподарських культур, посилюються диспропорції у структурі виробництва продукції рослинництва, що негативно впливає на гарантування економічної безпеки країни. Площа ріллі у світі після 1980 р. збільшилася на 2%, в Україні, навпаки, скоротилася. Україна з 1990 р. по 2012 р. [4] втратила 4605 тис. га посівних площ, це 14,2% усієї посівної площі. За період 1990–2012 рр. в країні відбулося зменшення посівних площ сільгоспкультур на 14,2%; у 4,8 раза знизилася посівні площі кормових культур, що негативно вплинуло на розвиток кормової бази тваринницької галузі. Проте, значно зросли посіви таких культур: соняшнику – у 3,2 раза, ріпаку – у 16 разів, що порушує систему сівозмін і призводить до виснаження ґрунтового покриву. Відбувається зростання виробництва високорентабельних технічних культур (соняшнику, ріпаку), проте зменшується виробництво зернових і зернобобових культур, цукрових буряків, плодів та ягід. Оскільки зернові і зернобобові культури є одними з основних щодо забезпечення продовольством населення, зменшення обсягів їх виробництва є несприятливим чинником для стабільності продовольчого ринку України та забезпечення економічної безпеки держави.

Виробництво основних сільськогосподарських культур*

Культури	Роки												2012 р. % до 1990 р.
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Валовий збір, тис. тонн												
Зернові та зернобобові культури	51009	33930	24459	38016	34258	29295	53290	46028	39271	56747	46216	90,6	
Цукрові буряки (фабричні)	44265	29650	13199	15468	22421	16978	13438	10068	13749	18740	18439	41,7	
Соняшник	2571	2860	3457	4706	5324	4174	6526	6364	6772	8384	8678	277,4	
Картопля	16732	14729	19838	19462	19467	19102	19545	19666	18705	23350	24246	144,9	
Овочі	6666	5880	5821	7295	8058	6835	7965	8341	8122	9830	10005	150,1	
Плоди та ягоди	2902	1897	1453	1690	1114	1470	1504	1618	1747	1897	2008	69,2	
	Урожайність, центнерів з 1 га												
Зернові та зернобобові культури	35,1	24,3	19,4	26,0	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9	37,0	31,2	88,9	
Цукрові буряки (фабричні)	275,7	204,7	176,7	248,2	284,7	294,2	356,2	314,9	279,5	363,0	411,0	149,1	
Соняшник	15,8	14,2	12,2	12,8	13,6	12,2	15,3	15,2	15,0	18,4	16,5	104,4	
Картопля	116,8	96,2	121,6	128,4	133,2	131,4	138,7	139,3	132,5	168,0	161,0	137,8	
Овочі	149,0	120,2	112,3	157,1	171,4	152,3	173,9	182,8	173,6	195,0	199,0	133,6	
Плоди та ягоди	42,7	29,8	38,4	63,7	45,0	61,7	64,4	70,7	78,2	84,9	89,9	210,5	
	Площа, з якої зібрано врожай, тисяч гектарів												
Зернові та зернобобові культури	14522,2	13962,5	12586,8	14605,2	14191,6	13427,9	15380,7	15469,7	14575,7	15321,3	14792,1	101,9	
Цукрові буряки (фабричні)	1605,4	1448,5	747	623,3	787,6	577	377,2	319,7	492	515,8	448,9	28,0	
Соняшник	1626,3	2007,6	2841,6	3689,1	3911,7	3411,4	4279,5	4193	4525,8	4716,6	5081,7	312,5	
Картопля	1432,7	1530,6	1631	1515,9	1461,5	1453,3	1408,9	1411,8	1411,8	1443,2	1444,1	100,8	
Овочі	447,2	489,3	518,6	464,4	470,3	448,8	457,9	456,4	467,8	504,1	502,8	112,4	
Плодово-ягідні насадження	679,8	636,9	378	265,5	247,9	238,1	233,4	228,8	223,2	223,4	223,4	32,9	

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [5]

Для визначення зв'язку валових зборів окремих культур із факторами урожайності та площ посівів (табл. 1) і ваги кожного із факторів, на основі даних таблиці 2 визначимо ступінь коливань кожного із факторів за період 1990-2012 рр.

Коефіцієнт варіації площ, з яких зібрано зернові і зернобобові, становить 5,77% (табл. 2), тоді як для урожайності цей показник у 3,4 рази вищий – 19,55%. Отже, висока мінливість валових зборів (23,96%) зумовлена переважно коливаннями в урожайності зернових і зернобобових культур.

Таблиця 2

Коефіцієнт варіації валових зборів, урожайності та площі, з якої зібрано урожай, окремих культур за період 1990-2012 рр.

Показник	Середнє значення, \bar{x}	Дисперсія, $\sigma^2 = \frac{\sum(x-\bar{x})^2}{n}$	Середнє квадратичне $\sigma = \sqrt{\frac{\sum(x-\bar{x})^2}{n}}$	Коефіцієнт варіації, % $v = \frac{\sigma}{\bar{x}} \cdot 100 \%$
1	2	3	4	5
Зернові та зернобобові культури				
Валовий збір	41138	97219522	9860	23,9680
Урожайність	28,2	30,411	5,5146	19,555
Площа	14439,6	695157,2	833,76	5,7741
Цукрові буряки (фабричні)				
Валовий збір	19674	86121317	9280,2	47,1694
Урожайність	291,7	4287,4	65,478	22,446
Площа	722	163147,9	403,92	55,9412
Соняшник				
Валовий збір	5438	3993995	1998,5	36,7518
Урожайність	14,7	3,3464	1,8293	12,452
Площа	3662,2	1110655	1053,9	28,7771
Картопля				
Валовий збір	19522	6176613	2485,3	12,7307
Урожайність	133,4	350,03	18,709	14,028
Площа	1467,7	4116,51	64,16	4,3714
Овочі				
Валовий збір	7711	1769133	1330,1	17,24983
Урожайність	162,4	705,24	26,556	16,35

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Площа	475,2	546,2218	23,371	4,9178
Плоди та ягоди				
Валовий збір	1755	189937,7	435,82	24,8394
Урожайність	60,9	353,69	18,807	30,905
Площа	325,3	26514,75	162,83	50,0550

**Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [6]*

Коефіцієнт варіації площ, з яких зібрано цукрові буряки (фабричні), становить 55,94%, а для урожайності цей показник у 2,5 рази нижчий – 22,44%, тому в цьому випадку висока волатильність валових зборів – 47,17%, зумовлена переважно коливаннями площ, з яких зібрано врожай цукрових буряків.

Розглядаючи ступінь коливання динамічних рядів, які характеризують виробництво соняшнику, плодів та ягід, відмітимо, що значний коефіцієнт варіації валових зборів – 36,75 та 24,84% відповідно викликано також коливаннями площ, з якої зібрано врожай.

Коефіцієнт варіації площ, з яких зібрано картоплю та овочі, становить всього 4,37 та 4,92% відповідно, а для урожайності він становить 12,73 та 16,35% відповідно, що й зумовило мінливість валових зборів цих культур.

Не сприяє гарантуванню економічної безпеки країни і низька ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах та низька економічна ефективність використання сільгоспугідь. Українські землі характеризуються високим рівнем природного ресурсного потенціалу. Дані ІХ туру агрохімічної паспортизації земель, який проводився у 2006-2010 рр. державним науково-технологічним центром охорони родючості ґрунтів Міністерства аграрної політики та продовольства України «Центрдержродючість», свідчать, що 56 % вітчизняних сільгоспугідь характеризуються вмістом гумусу, вищим за середній [7].

Високий рівень придатності для вирощування всіх традиційних для України зернових культур мають 29,5 млн га (93,8 % загальної

площі орних земель) [8]. Сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 14,9 млн га або 36 % від площі сільськогосподарських угідь, у т.ч. у складі орних земель їх налічується 43,7 %.

Проте значна площа сільськогосподарських угідь в Україні є деградованими. Так, за даними Держземагентства України, близько 1,7 млн га (4,1% загальної площі сільськогосподарських угідь) піддані вітровій ерозії (дефляції) і 13,3 млн га (32 %) – водній ерозії, а понад 2 млн га угідь (4,8 %) піддані сумісній дії водної та вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн га середньо- і сильнозмитих, у т. ч. 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн га (25,8% сільськогосподарських угідь) складають кислі ґрунти, 2,3 млн га (5,4%) – солонцюваті і 1,7 млн га (4,1%) – засолені, 1,9 млн га – перезволожені, 1,8 млн га – заболочені і 0,6 млн га – кам'янисті. Понад 20 % території України забруднено різними токсичними сполуками, у т. ч. значні площі забруднені радіоактивними ізотопами. Негативні геологічні явища поширені більш ніж на 50 % території України [9].

За окремими показниками економічної ефективності використання сільськогосподарських земель Україна поступається провідним країнам світу. Це передусім стосується урожайності сільгоспкультур і виробництва основних видів продукції тваринництва на одну особу. Водночас, за виробництвом окремих видів продукції рослинництва на одну особу Україна займає лідируючі позиції, що свідчить про переважне використання земель для потреб рослинництва [7].

Так, якщо у 1990 р. площа сільськогосподарських угідь становила 42030 тис. га і було вироблено валової продукції сільського господарства на суму 282774,2 млн грн (у постійних цінах 2010 р.) [10], у 2013 р. при скороченні сільськогосподарських угідь на 493,7 тис. га (на 1,2%), виробництво валової продукції зменшилося на 29041,5 млн грн (на 10,3 %).

Хоча урожайність майже всіх основних сільськогосподарських культур зростає, проте вона є значно нижчою, ніж в інших країнах, які є виробниками сільськогосподарської продукції. Якщо у 2000 р. урожайність зернових і зернобобових в середньому становила 19,4 ц/га, то вже у 2012 р. – 31,2 ц/га, щоправда вона і досі нижча за

35,1 ц/га, одержаних у 1990 р. По інших культурах урожайність зростає як по відношенню до 2000 р., так і до 1990 р.

Разом з тим, Україна у 2012 р. за показником урожайності поступалася провідним виробникам аналогічної продукції по основних сільськогосподарських культурах (рис. 1).

Загалом, у європейських країнах, де якість ґрунтів не краща за українські, урожайність основних сільськогосподарських культур у 2-4 рази вища, ніж в Україні та стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання його технологічних і екологічних вимог [7]. Через це спостерігається висока землемісткість вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів перевищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу [11, с. 57]. Крім того, за даними Навчально-наукового інституту економіки природних ресурсів та екології землекористування, українські аграрії 79% прибутків одержують за рахунок природної родючості землі й лише 21 % – як результат впровадження технологій [12, с. 32].

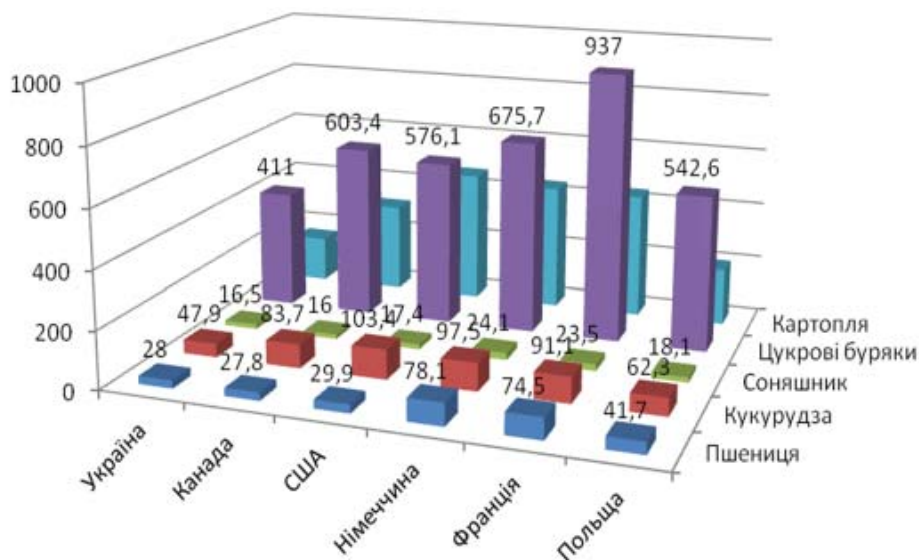

Рис. 1. Урожайність основних сільськогосподарських культур у деяких країнах світу у 2012 р., ц/га

Загалом, у європейських країнах, де якість ґрунтів не краща за українські, урожайність основних сільськогосподарських культур у 2-4 рази вища, ніж в Україні та стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання його технологічних і екологічних вимог [7]. Через це спостерігається висока землемісткість вітчизняного сільського господарства, яка в середньому у 8 разів пе-

ревищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу [11, с. 57]. Крім того, за даними Навчально-наукового інституту економіки природних ресурсів та екології землекористування, українські аграрії 79% прибутків одержують за рахунок природної родючості землі й лише 21% – як результат впровадження технологій [12, с. 32].

Висновки. Орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування. Як наслідок, останнім часом спостерігається недовиробництво окремих малорентабельних або збиткових сільськогосподарських культур, що призводить до зниження пропозиції їх на ринку.

Слушними вважаємо висновки, що реорганізація сільськогосподарських підприємств відкрила можливість для розвитку різних форм аграрного виробництва на засадах приватної власності, проте через відсутність істотних інституційних змін у нових формах практично відтворювалася попередня схема організації сільськогосподарського виробництва, де головне місце відводилося великим господарським формуванням і формально не заперечувалася можливість існування сімейних (фермерських і особистих селянських) господарств [13, с. 13].

Таким чином, в країні відбулося зменшення посівних площ сільськогосподарських культур, посилюються диспропорції у структурі виробництва продукції рослинництва. За досліджуваний період значно зросли посіви високорентабельних культур, що порушує систему сівозмін і призводить до виснаження ґрунтового покриву. Відбувається зростання виробництва технічних культур, проте зменшується виробництво зернових і зернобобових культур, цукрових буряків. Оскільки зернові і зернобобові культури є одними з основних щодо забезпечення продовольством населення, зменшення обсягів їх виробництва є несприятливим чинником для стабільності продовольчого ринку України та забезпечення економічної безпеки держави. Зміна структури сучасних сільськогосподарських підприємств в Україні, яка відбувається протягом останніх років, не сприяє ефективному використанню земельних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Микола Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-ек. ун-т, 2001. – 309 с.
2. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві / Я. А. Жаліло // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : Київський ун-т ; Ін-т міжнар. Відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 24-27.
3. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г.А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. – 320с.
4. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2013 рік. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
5. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
6. Сільське господарство України за 2012 рік. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
7. Щодо шляхів підвищення ефективності використання земель сільськогосподарського призначення в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1129/>
8. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : монографія / Заяць В.М. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 166 с.
9. Осипчук С.О. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення [Електронний ресурс] / Осипчук С.О., Дорош Й.М. – Режим доступу : 77.121.11.22/ecolib/6/33.doc
10. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України. – К. : НІСД, 2011. – 39 с.
11. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 57
12. Паленичак О.В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О.В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 32
13. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доповідь / [О.М. Бородіна, В.М. Геєць, А.О. Гуторов та ін.]; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 56 с.

В.И. Крыленко. Оценка сельскохозяйственной составляющей аграрного сектора в обеспечении экономической безопасности Украины.

Статья посвящена исследованию вопросов теоретического и прикладного характера относительно оценки сельскохозяйственной составляющей аграрного сектора в обеспечении экономической безопасности Украины. Осуществлен анализ отдельных рисков сельскохозяйственной составляющей аграрного сектора экономики Украины в контексте их влияния на экономическую безопасность государства.

V.I. Krylenko. Assessment of the agricultural component of agrarian sector in securing economic safety of Ukraine.

The article deals with problems of theoretical and applied content as to assessment of the agricultural component of agrarian sector in securing economic safety of Ukraine. The analysis of several risks of the agricultural component of agrarian sector of Ukrainian economy in the context of their influence on economic safety of the state was carried out.